

JOANNA WIŚNIEWSKA*

DYSKRYMINACJA KATECHETÓW ZAKONNYCH W PRAWIE OŚWIATOWYM OKRESU GOMUŁKOWSKIEGO

Po przejściu władzy przez komunistów w powojennej Polsce, żeńskie i męskie zgromadzenia zakonne, poddawane były stopniowej grabieży¹, a ich dotychczasowa, zasłużona dla narodu, prężna i zorganizowana działalność – likwidowana². Polityka wyznaniowa Polski Ludowej pozbawiała zgromadzenia zakonne możliwości realizacji zadań statutowych, przez co traciły one faktyczną zdolność do właściwego sobie funkcjonowania w przestrzeni publicznej³. Sytuacja osób konsekrowanych nie była wyjątkowa. Wpisywała się w cały kontekst antyreligijnych posunięć kompartii, zastosowanych wobec Kościoła⁴.

* S. mgr, Instytut Nauk Historycznych, Wydział Nauk Historycznych i Społecznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, ul. Wóycickiego 1/3, 23, 01-938 Warszawa, e-mail: s.joanna.am@gmail.com

¹ Bilans strat poniesionych w ten sposób przez zakonników przybliżają m.in. wyniki dwóch ankiet – z 1957 i 1964 r., przechowywanych w dokumentacji Archiwum Sekretariatu Episkopatu Polski (zob. więcej D. Walencik, *Nieruchomości Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-2012. Regulacje prawne – nacjonalizacja – rewindykacja*, Katowice 2013, s. 222).

² *Kościół i religijność Polaków 1945-1999*, red. W. Zdaniewicz, Warszawa 2000, s. 212-214.

³ *List Pasterski Episkopatu Polski o radościach i troskach Kościoła*, Kraków, dnia 25 marca 1949 r., w: *Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945-2000*, t. 1, Marki 2003, s. 65-67.

⁴ D. Zamiatała, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945-1989*, t. 2, Warszawa 2012, s. 15-16.

Ks. prymas Stefan Wyszyński, próbując neutralizować wpływy – narzucanego przez komunistów światopoglądu materialistycznego – zmierzające do wyniszczenia wiary narodu, naciskał na wyższych przełożonych zakonnych⁵, by pozbawiani własnych dzieł zakonnicy i zakonnice angażowali się w katechizację, która miała być pracą szczególnie odpowiadającą specyfice ich powołania⁶. Nauczanie religii w szkołach było jednak rzeczywistością wyjątkowo niestabilną, a nawet zagrożoną likwidacją, zarówno w warstwie prawnej, tj. przepisach prawa oświatowego, jak i w stosowanej – przez urzędników wszystkich szczebli – praktyce administracyjnego usuwania tego przedmiotu ze szkół. Wyniesienie Władysława Gomułki do władzy, a przy tym objęcie urzędu ministra oświaty przez Władysława Bieńkowskiego, przyniosły w tej sprawie spektakularne, choć krótkotrwałe zwycięstwo, w postaci powrotu religii i katechetów, w tym zakonnych, w mury szkolne. Niezwykle szybko ujawniły się jednak rzeczywiste motywy ekipy przejmującej władzę. Tendencje przeciwne do początkowo manifestowanych, nie tylko dowodziły instrumentalnego potraktowania Kościoła, ale w przypadku szkolnego nauczania religii, pogorszyły nawet *status quo ante*. Katecheci zakonnicy, wyeliminowani z pracy w szkole, a z czasem również poza nią – przynajmniej w przepisach oświatowych – potraktowani zostali jako odrębna grupa społeczna, której nie przysługiwały podstawowe prawa, gwarantowane obywatelom w obowiązującej wówczas ustawie zasadniczej⁷.

⁵ Archiwum Instytutu Prymasowskiego (dalej: AIP), S. Wyszyński *Przemówienia do zakonnic*, t. 1, 1956-1960, *Do Matek Konsulterek i Sióstr Referentek Diecezjalnych*, Warszawa, dnia 22 sierpnia 1958 r., s. 127 (mps, tekst nieautoryzowany, b. sygn.).

⁶ Tamże, s. 125-126; AIP, S. Wyszyński *Przemówienia do zakonnic*, t. 2, 1961-1963, *Do Przełożonych Wyższych Zgromadzeń Zakonnych Żeńskich*, Jasna Góra, dnia 17 września 1962 r., s. 242 (mps, tekst autoryzowany, b. sygn.).

⁷ A. Mezglewski zwraca uwagę na zjawisko instrumentalizacji prawa w okresie Polski Ludowej. W tym świetle należy analizować charakter prawny Konstytucji PRL z 1952 r., która nie była aktem normatywnym, lecz ideologicznym (*Prawne i faktyczne formy dyskryminacji zgromadzeń zakonnych w okresie PRL w dziedzinie oświaty*, w: *Zakony żeńskie w PRL. Prawo instrumentem walki władz komunistycznych z Kościołem i zakonami w Polsce*, red. A. Mirek, Lublin 2009, s. 13-18). W okresie Polski Ludowej wielokrotnie mieliśmy do czynienia z instrumentalizacją prawa wobec podmiotów kościelnych, kiedy to proces jego stowienia i stosowania podporządkowany był prowadzonej wówczas polityce wyznaniowej. J. Krukowski pisze wprost o marksistowskiej koncepcji prawa jako instrumentu w rękach

Dyskryminacja katechetów zakonnych polegała na niesprawiedliwym i krzywdzącym traktowaniu nauczycieli religii przez władze oświatowe, z tytułu ich przynależności do zgromadzeń zakonnych⁸. Kluczowe dla omawianej sprawy przepisy prawa oświatowego – uderzające konkretnie w katechetów zakonnych – to przede wszystkim dwa akty normatywne wydane przez ministerstwo oświaty: zarządzenie z dnia 4 sierpnia 1958 r. w sprawie nauczycieli religii⁹, które pozbawiło zakonników możliwości podejmowania pracy katechetycznej na terenie szkoły oraz zarządzenie z dnia 19 sierpnia 1961 r. w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych¹⁰, stanowiące z kolei podstawę do odsunięcia zgromadzeń zakonnych od organizacji, prowadzenia i pracy w punktach katechetycznych, a więc pozaszkolnego nauczania religii¹¹.

władz partyjno-rządowych w osiągnięciu określonych celów ideologicznych. W państwach socjalistycznych prawo miało służyć interesom klasy robotniczej, w istocie jednak służyło interesom partii komunistycznej, a jeszcze ściślej – oligarchii partyjnej (*Represyjność prawa polskiego w zastosowaniu do Kościoła katolickiego w latach 1944-1956*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1999, t. 9, s. 5-6). Powstało już szereg opracowań ukazujących instrumentalizację prawa, m.in. na gruncie szkolnictwa wyznaniowego (A. Mezglewski, *Ograniczanie przez władze państwowe działalności szkolnictwa wyznaniowego w latach 1948-1964 jako przejaw instrumentalizacji prawa na poziomach jego stanowienia i stosowania*, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005, s. 235-262), uregulowania statusu prawnego zakonów (M. Ordon, *Prawo o stowarzyszeniach jako instrument represji wobec zgromadzeń zakonnych w okresie Polski Ludowej*, w: *Zakony żeńskie w PRL*, s. 85-111), ubezpieczeń społecznych osób duchownych (P. Stanisławski, *Rola przepisów regulujących ubezpieczenie społeczne duchownych w realizacji polityki wyznaniowej państwa w latach 1945-1989*, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, s. 271-295), prawa karnego (A. Grześkowiak, *Prawo karne instrumentem walki z Kościołem w latach 1944-1956*, w: *Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944-1989*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2004, s. 47-98) czy opodatkowania osób duchownych i instytucji kościelnych (T. Stanisławski, *Wykorzystanie opodatkowania Kościoła w polityce wyznaniowej PRL*, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej*, s. 263-270)

⁸ Zob. C. Strzeszewski, *Dyskryminacja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, Lublin 1989, k. 440-441.

⁹ Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 9, poz. 121.

¹⁰ Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 10, poz. 124.

¹¹ Zarządzenie poprzedziła ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania, Dz. U. Nr 32, poz. 160.

Niekorzystna dla osób konsekrowanych polityka kadrowa, prowadzona w ramach systemu oświaty i wychowania, wynikała przede wszystkim z wdrażanego w PRL sowieckiego modelu rozdziału Kościoła od państwa, w którym *de facto* nie było miejsca dla religii i Kościoła – rzeczywistości postrzeganych jako konkurencyjne wobec władzy świeckiej. Stąd sterowana laicyzacja, a nawet ateizacja społeczeństwa jawiły się jako konieczność, gwarantująca nadrzędność i niezależność instytucji socjalistycznego państwa¹². W tym kontekście, stopniowe usuwanie osób zakonnych ze szkół stało się przede wszystkim jedną z technik laicyzacji sektora oświatowego¹³, czego niepokojące zwiastuny pojawiły się już w poprzedniej dekadzie¹⁴.

Gorliwa i prowadzona z dużym zaangażowaniem działalność katechetyczna zgromadzeń zakonnych oraz wpływ zakonników na społeczeństwo, drażniły przedstawicieli władz komunistycznych, dążących do całkowitego zawłaszczenia przestrzeni publicznej. Zakonnicy tymczasem skutecznie osłabiali materialistyczną propagandę, którą – w imię rzekomego postępu – zalewane było społeczeństwo, a przede wszystkim szkolnictwo na wszystkich poziomach edukacyjnych¹⁵. Interwencja ks. prymasa S. Wyszyńskiego, który mobilizował duchowieństwo diecezjalne oraz wyższych przełożonych żeńskich i męskich zgromadzeń zakonnych, by katechizacją objęte zostały wszystkie

¹² J.F. Godlewski, *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec sekularyzacji życia publicznego*, Warszawa 1978, s. 38; zob. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisz, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011, s. 32.

¹³ Już w 1946 r. rozpoczęto eliminację zakonnych kierowników szkół wyznaniowych, a w roku szkolnym 46/47 w wielu szkołach powszechnych nie zatwierdzono siostr zakonnych na stanowisku kierowniczki bądź odmawiano dalszego ich zatwierdzenia. Następnie nie wyrażano zgody na zatrudnienie zakonników w charakterze nauczycieli. Jako przyczynę podawano bliżej nieokreślone „względy pedagogiczne”. Zarządzenia w tej sprawie wydawane przez kuratoria nie miały żadnego uzasadnienia prawnego; A. Mezglewski, *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944-80*, Lublin 2004, s. 300-301.

¹⁴ „Widoczną jest rzeczą, że zarządzenia władz zmierzają do zupełnego usunięcia zakonów z dziedziny wychowania”, *Memoriał Episkopatu Polski do Prezydenta Krajowej Rady Narodowej B. Bieruta w sprawie normalizacji stosunków Kościoła i państwa z 15 września 1946 r.*, w: P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-59*, t. 1, Poznań 1994, s. 37.

¹⁵ AIP, S. Wyszyński, *Przemówienia do zakonnic*, t. 1, 1956-1960, *Do Przełożonych Wyższych*, Warszawa, dnia 29 sierpnia 1958 r., s. 140 (mps, tekst nieautoryzowany, b. sygn.).

szkoły, przyniosła oczekiwany przez stronę kościelną efekt. „Tylko od naszej gorliwości zależy – tłumaczył zakonnikom – jaki procent szkół posiadać będzie naukę religii”¹⁶. Zasadniczo pozytywna odpowiedź zakonników na ten apel sprawiła, że – jak to ujął w przemówieniu do wyższych przełożonych zakonnych ks. prymas – „choć szkoła była socjalistyczna”¹⁷, miała charakter katolicki”¹⁸.

Taka sytuacja pozostawała jednak w wyraźnej sprzeczności z postulowanym przez władze programem laicyzacji i upolitycznienia edukacji oraz wychowania, dostarczając jednocześnie argumentu do ostatecznego rozprawienia się z obecnością zakonników w szkołach. Wydaje się jednak, że sam aspekt jakościowy obecności katechetów zakonnych w szkołach, choć dominujący, nie był jedynym powodem ich eliminacji. Istnieją poważne przesłanki, pozwalające przypuszczać, że problem ilościowy również wchodził tu w grę. W roku szkolnym 1956/57 zatrudnionych zostało ok. 14 tys. katechetów, w tym 1073 zakonników i 1208 sióstr zakonnych¹⁹. Same siostry zakonne objęły pracą katechetyczną 1270 szkół, ucząc ponad 400 tys. dzieci²⁰. Bilans roku szkolnego 1956/57 był zatem imponujący. O ile na początku roku szkolnego lekcje religii odbywały się zaledwie w około 20% szkół, obejmując ok. 25% uczniów, to już pod koniec roku liczba szkół bez religii zmalała do kilkudziesięciu²¹. Nasuwa się zatem podejrzenie, czy władze oświa-

¹⁶ Cyt. za: H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944-1961)*, Białystok 1997, s. 194-195.

¹⁷ Cele oświatowe z czasem wyartykułowane zostały w ustawie o rozwoju systemu oświaty i wychowania z 1961 r. Główne zadanie polityki oświatowej państwa sformułowane w niej zostało następująco: „Oświata i wychowanie stanowią jedną z podstawowych dźwigni socjalistycznego rozwoju PRL”. Szkoły, a także pozostałe placówki oświatowe wychowywać miały dzieci i młodzież w duchu tzw. socjalistycznej moralności i socjalistycznych zasad współżycia społecznego (art. 1). Jednocześnie ustawa stała na straży świeckiego charakteru instytucji oświatowo-wychowawczych oraz całokształtu nauczania i wychowania (art. 2).

¹⁸ S. Wyszyński, *Do przełożonych wyższych*, Warszawa, dnia 29 sierpnia 1958 r., w: A. Łączka, *Wspomnienia o współpracy międzyzakonnej zgromadzeń zakonnych żeńskich w Polsce po II wojnie światowej do 1960 r.*, t. 1, aneks 3, s. 3 (mps w posiadaniu autora).

¹⁹ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej*, s. 220.

²⁰ Archiwum Prymasa Polski, Konsulta Wyższych Przełożonych Żeńskich Zgromadzeń Zakonnych, *Wykaz dzieł prowadzonych przez zgromadzenia zakonne żeńskie w Polsce. Stan na 1 stycznia 1957 r.*, b. p.

²¹ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej*, s. 210-211.

towe, odsuwając zakonników od katechezy, nie dążyły tym samym do celowego wywołania kryzysu kadrowego, który w konsekwencji skutkowałby poważną dezorganizacją, a nawet praktyczną likwidacją szkolnego nauczania religii. Taki zresztą zarzut sformułował bp Z. Choromański w liście protestacyjnym do ministra J. Sztachelskiego²². Podobnie ks. prymas S. Wyszyński uważał, że usunięcie zakonników, którzy stanowili według niego jedną trzecią personelu katechetycznego, doprowadzi do likwidacji poważnej liczby godzin nauki religii²³. Władze państwowe oficjalnie zaprzeczały przypisywanym im intencjom. Podczas posiedzenia Komisji Wspólnej dnia 6 listopada 1958 r. w Warszawie, przedstawiciele strony rządowej oświadczyli: „Nie zamierzamy usuwać nauczania religii ze szkół, lecz nie zgodzimy się na zakonników”²⁴.

Działalność osób zakonnych stwarzać miała trudną sytuację wychowawczą w oświacie, skutkującą negatywnym wpływem na dzieci i młodzież, jak tłumaczył decyzję usunięcia zakonników ze szkół, minister Jerzy Sztachelski w piśmie do bp. Z. Choromańskiego²⁵. Z kolei W. Gomułka, podczas rozmowy z ks. prymasem S. Wyszyńskim, oświadczył, że nie zgodzi się na pracę zakonników z dziećmi i młodzieżą, ponieważ – jak się wyraził dość enigmatycznie – „zakonnik to inny człowiek”. Tak ujętą wypowiedź I sekretarza KC PZPR, prymas S. Wyszyński uznał za dyskryminację osób zakonnych²⁶, pytając z czasem, czy takie rozwiązanie nie przypomina

²² Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN) Ministerstwo Oświaty (dalej: M.Ośw.) Gabinet Ministra Wydział Prezydialny (dalej: GMWP), sygn. 8667, Zakonni nauczyciele religii – zezwolenia, zażalenia, korespondencja 1958, minister J. Sztachelski, pełnomocnik Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem, *Odpowiedź na pismo z dnia 9 sierpnia 1958 r., bp. Z. Choromańskiego, sekretarza Episkopatu Polski*, Warszawa, dnia 5 września 1958 r., k. 114-118.

²³ AIP, S. Wyszyński *Przemówienia do zakonnic*, t. 1, 1956-1960, *Do Matek Konsulterek i Sióstr Referentek Diecezjalnych*, Warszawa, dnia 22 sierpnia 1958 r., s. 126 (mps, tekst nieautoryzowany, b. sygn.).

²⁴ D. Zamiatała, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych*, t. 2, s. 89.

²⁵ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, minister J. Sztachelski, *Odpowiedź na pismo z dnia 9 sierpnia 1958 r., bp. Z. Choromańskiego, sekretarza Episkopatu Polski*, Warszawa, dnia 5 września 1958 r., k. 116.

²⁶ P. Raina, *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 3, Londyn 1988, s. 190.

sytuacji Żydów, którzy swego czasu potraktowani zostali jako „najniższa kategoria ludzi”²⁷.

Zakonnicy tymczasem, postrzegani jako najbardziej religijna część środowiska nauczycielskiego, a nawet samego grona katechetycznego, uznani zostali za element wyjątkowo niepożądany w ramach systemu edukacji i wychowania. Oskarżani byli o wprowadzanie w szkołach atmosfery fanatyzmu, szerzenie nietolerancji wobec młodzieży nieuczęszczającej na naukę religii lub wzrastającej w rodzinach niewierzących. Zakonnikom przypisywano ataki na nauczycieli powiązanych z kręgami partyjnymi oraz walkę z laickim charakterem szkoły²⁸.

Komunistów drażnił habit zakonny. Osoby konsekrowane ubrane w habit zakonny i oddane w swojej pracy Kościołowi, „były zewnętrznym wyrazem ideologii innej niż urzędowa”²⁹. Uznani za poważną siłę kadrową, realizującą politykę kard. S. Wyszyńskiego i Kościoła w Polsce – „walczącego politycznie i ideologicznie z państwem ludowym”, stanowili grupę, której obecność w przestrzeni publicznej, a zwłaszcza oświatowej i wychowawczej, była dla władz państwowych nie do zaakceptowania³⁰.

²⁷ *Biskupi polscy do braci kapłanów*, Jasna Góra, dnia 28 sierpnia 1963 r., w: *Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945-2000*, t. 1, Marki 2003, s. 330.

²⁸ Absurdalność zarzutów kierowanych pod adresem zakonników pokazuje przykład ks. Mieczysława Lekanta, który uczył katechezy dzieci w szkołach podstawowych w Małopolsce. Wykroczenie, które przesądzić miało o jego dalszej pracy w szkole, polegało na rozdaniu dzieciom tygodniowego planu lekcji opatrzonego hasłem: „módl się i ucz”. Każdy dzień tygodnia był oznaczony rysunkiem przedstawiającym świętego. Sprawa skierowana została do inspektoratu oświaty, a stamtąd na posterunek Milicji Obywatelskiej, a także „Gazety Krakowskiej”. Ks. M. Lekant został ostrzeżony, że kolejne rzekome złamanie zasady świeckości szkoły, spowoduje zwolnienie go z pracy; AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8669, F. Tumidajski, wicedyrektor Okręgu Szkolnego w Krakowie, *Pismo do Ministra Oświaty*, Kraków, dnia 24 marca 1959 r., k. 182.

²⁹ *Biskupi polscy do braci kapłanów*, Jasna Góra, dnia 28 sierpnia 1963 r., w: *Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945-2000*, t. 1, Marki 2003, s. 330.

³⁰ AAN, Urząd do Spraw Wyznań (dalej: UdSW), sygn. 133/14, *Notatka informacyjna dot. działalności zakonów w Polsce*, Warszawa, dnia 18 czerwca 1959 r., k. 1.

FORMY DYSKRYMINACJI KATECHETÓW ZAKONNYCH
W PRAWIE OŚWIATOWYM

Porozumienie między państwem a Kościołem z 1956 r. nie miało charakteru normatywnego, a więc i żadnej mocy prawnej, stąd władze oświatowe dość bezceremonialnie przystąpiły do osłabienia wpływów Kościoła w szkolnictwie³¹. Ministerstwo oświaty wydało cały szereg aktów prawnych zmierzających do ograniczenia, a może nawet likwidacji szkolnego nauczania religii. Pojawiły się również przepisy prawa oświatowego dyskryminujące osoby konsekrowane³². W przepisach prawa oświatowego okresu gomułkowskiego, katecheci zakonni poddani zostali dyskryminacji zarówno pośredniej, tzn. takiej, w której pozornie neutralne przepisy prawa oświatowego, zastosowane wobec ogółu katechetów, dotyczyły w rzeczywistości tylko członków zgromadzeń zakonnych, jak i dyskryminacji bezpośredniej, charakteryzującej się tym, że przepisy wprost dotyczyły i uderzały w godność oraz prawa zakonników.

Pierwsza z form dyskryminacji, tzn. pośrednia, ujawniła się przy okazji prawnego regulowania wymagań dotyczących kwalifikacji zawodowych katechetów. Gdy od połowy grudnia 1956 r. wznowiono nauczanie religii w ramach systemu oświaty i wychowania³³, diecezjalne wydziały katechetyczne stanęły wobec niełatwego zadania zapewnienia szkołom odpowiedniej liczby katechetów. Władze kościelne z prośbą o pomoc wystąpiły wówczas do żeńskich i męskich zgromadzeń zakonnych, gdyż duchowieństwo diecezjalne, choć dominujące w strukturze zatrudnienia nauczycieli religii, stanowiło jednak niewystarczające siły personalne do obsadzenia wszystkich szkół na terenie kraju³⁴. Krótki termin na podniesienie poziomu wykształcenia odbierał

³¹ J. Kowalczyk, *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską 1993-1998*, Płock 2013, s. 32-33.

³² A. Mezglewski, *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*, Lublin 2009, s. 46.

³³ Niemal jednocześnie pojawił się okólnik, w którym Minister Oświaty zezwolił na prowadzenie szkół i klas bez nauki religii na życzenie większości rodziców (*Okólnik nr 32 Ministra Oświaty z dnia 11 grudnia 1956 r. w sprawie wykonania zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 8 grudnia 1956 r. o nauczaniu religii*, Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 16, poz. 157).

³⁴ J. Doppke, *Katechizacja w Polsce 1945-1990*, Pelplin 1998, s. 89.

zakonnikom szansę spełnienia wytycznych ministerstwa oświaty³⁵, co było krzywdzącym zabiegiem, zwłaszcza że wymogom kwalifikacyjnym w tym okresie nie mogli sprostać nauczyciele pozostałych przedmiotów, co też potwierdził premier Józef Cyrankiewicz³⁶.

W styczniu 1957 r. bp Z. Choromański interweniował w związku z projektem nowego zarządzenia ministerstwa oświaty dotyczącego kwalifikacji zawodowych nauczycieli religii³⁷. Sekretarz Episkopatu Polski uzasadniał konieczność zmniejszenia wymagań stawianych nauczycielom religii³⁸. Z prośbą do władz państwowych o stonowanie biurokratyzmu w tej kwestii wystąpił ks. prymas S. Wyszyński³⁹.

W zarządzeniu Ministra Oświaty z dnia 26 stycznia 1957 r.⁴⁰ ustalono, że w szkołach średnich mogły uczyć osoby posiadające świadectwo ukończenia studiów teologicznych na wyższych uczelniach lub w wyższych seminariach duchownych w Polsce. W szkołach podstawowych natomiast – osoby posiadające średnie wykształcenie lub uprawnienia do nauczania oraz świadectwo ukończenia prowadzonych przez Kościół kursów katechetycznych. Praktyka szkolna wykazała jednak wątpliwości interpretacyjne niektórych wytycznych Ministra Oświaty w sprawie kwalifikacji zawodowych nauczycieli religii⁴¹.

³⁵ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej*, s. 204-205.

³⁶ P. Raina, *Stefan Kardynał Wyszyński*, s. 634.

³⁷ *Pismo Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Ministerstwa Oświaty, Warszawa, dnia 7 stycznia 1957 r.*, w: H. Konopka, *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów*, Białystok 1998, s. 156-157.

³⁸ W latach 70-tych ok. 289 tys. nauczycieli przedmiotów świeckich nie posiadało wyższego wykształcenia i pełnych kwalifikacji, w tym 95 tys. ukończyło tylko szkołę średnią. Na zatrudnionych łącznie 358 tys. nauczycieli tylko 57 tys. (15,8%) posiadało wyższe wykształcenie akademickie i około 13 tys. (3,5%) wyższe wykształcenie zawodowe; Komitet Ekspertów dla opracowania raportu o stanie oświaty w PRL, *Założenia i tezy raportu o stanie oświaty*, Warszawa 1973, s. 92.

³⁹ P. Raina, *Stefan Kardynał Wyszyński*, s. 634.

⁴⁰ Katechetami nie mogli być nauczyciele przedmiotów świeckich, co dodatkowo uszczuplało kadry nauczycieli religii, *Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 26 stycznia 1957 r. w sprawie kwalifikacji zawodowych nauczycieli religii w szkołach podstawowych i średnich*, Dz. Urz. Min. Ośw. 1957, Nr 1, poz. 4.

⁴¹ Utrzymano wymogi kwalifikacyjne dla nauczycieli w szkołach podstawowych i średnich, w tym wymóg wykształcenia średniego (świadectwo dojrzałości) dla nauczycieli w szkołach podstawowych. W drodze wyjątku, do dnia 30 czerwca 1958 r., zezwolono na nauczanie w szkołach podstawowych absolwentkom czteroletniego Diecezjalnego Instytu-

Należy przy okazji podkreślić, że siostry zakonne, faktycznie pozbawiane były prawa do nauki, które przysługiwało wszystkim obywatelom PRL (art. 61 Konstytucji PRL). Zakonnice nie były nawet dopuszczane do egzaminów dojrzałości, a ich zabiegi o państwowe zezwolenie na przystąpienie do matury, kończyły się niepowodzeniem, co miało miejsce np. w przypadku s. C. Piękosz, która w piśmie do Rady Państwa, swoją prośbę o dopuszczenie do egzaminu dojrzałości uzasadniała następująco: „W Zgromadzeniu SS. Kanoniczek ukończyłam Instytut Wyższej Kultury Religijnej na KUL w Lublinie, robiąc równocześnie dużą maturę. (...) W tej chwili przerabiam XI klasę w Liceum Korespondencyjnym dla pracujących, gdyż dotąd Władze Państwa robiły mi trudności jako zakonnicy w zdobyciu matury”⁴².

Siostronom odmawiano także prawa do studiowania, a nawet ukończenia szkół średnich, zawodowych, czy korzystania z różnego typu kursów⁴³. Choć taki przepis nie pojawił się w prawie oświatowym, potwierdzają to dokumenty przechowywane w archiwach zakonnych, m.in. wyniki ankiet dotyczących represji zakonów. Przykładowo, w 1957 r. tylko z katowickiej prowincji ss. służebniczek śląskich nie dopuszczono sześciu siostr do egzaminów końcowych ze względu na przynależność do zgromadzenia zakonnego⁴⁴.

tu Katechetycznego w Krakowie nieposiadającym świadectwa dojrzałości. Nauczycielki te traktowano jako niewykwalifikowane. Osoby, które ukończyły dwuletni Wyższy Instytut Katechetyczny w Krakowie traktowane miały być tak, jak absolwenci studium nauczycielskiego. Ministerstwo ponadto zezwalało wydziałom oświaty na zatrudnianie w roku szkolnym 1957/58 nauczycieli religii nieposiadających przepisanych kwalifikacji, o ile nie było zastrzeżeń do ich dotychczasowej pracy lub gdy w danej szkole istniały trudności w zatrudnieniu kwalifikowanego nauczyciela religii, także spośród osób nieposiadających przepisanych kwalifikacji, w celu zorganizowania nauczania religii zgodnie z zasadą odbywania nadobowiązkowych lekcji tego przedmiotu po godzinach zajęć obowiązkowych lub przed ich rozpoczęciem, H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej*, s. 199, 211.

⁴² AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, s. C. Piękosz, *Pismo do Rady Państwa*, Słupsk, wrzesień 1958 r., k. 164.

⁴³ E. Kaczmarek, *Dlaczego przeszkadzały? Polityka władz partyjnych i rządowych wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce w latach 1945-1956*, Warszawa 2007.

⁴⁴ Przykładowo: Archiwum Prowincjalne Służebniczek Katowice, sygn. s. C. Zarząd Prowincji VI Sekretariat Prymasa Polski VI Wydział Spraw Zakonnych, 1. Korespondencja (ogólnie) od 1972-1985, *Ankieta za lata 1949-1984*, b. p.

Szykany w tej dziedzinie nie omijały również katechetów rekrutujących się z męskich zgromadzeń zakonnych. Zarówno w zarządzeniu z dnia 26 stycznia, jak i 5 sierpnia 1957 r.⁴⁵ określono, że do nauczania religii uprawnia świadectwo ukończenia diecezjalnych seminariów duchownych, natomiast nie wspomniano o seminariach zakonnych, na co już wcześniej zwracał uwagę bp Z. Choromański, domagając się podobnych uprawnień, gdyż seminaria zakonne miały taki sam program nauczania, co diecezjalne⁴⁶.

Problem kwalifikacji zawodowych ciągle był wykorzystywany w rozgrywkach władz oświatowych z zakonnikami. Ministerstwo oświaty zdając sobie sprawę z trudności natury prawnej przy stosowaniu zarządzenia z dnia 4 sierpnia 1958 r. w sprawie nauczycieli religii⁴⁷, dało wykrętną interpretację, że nauczycielami religii w szkołach państwowych nie mogą być osoby przynależące do zgromadzeń zakonnych, ponieważ nie posiadają przepisanych kwalifikacji⁴⁸. W rzeczywistości okazało się to tylko pretekstem wykorzystywanym do usuwania zakonników ze szkół, czego dowodem są zwolnienia katechetów posiadających kwalifikacje, zarówno zakonników⁴⁹, jak i siostr zakonnych⁵⁰.

W pracę zakonników godziły również inne przepisy oświatowe, które po 1956 r. ograniczały i dezorganizowały nauczanie religii bądź deprecjonowały katechetów⁵¹. Przepisy te dotyczyły jednak wszystkich nauczycieli religii, stąd nie będą tu rozpatrywane.

⁴⁵ Instrukcja w sprawie nauczycieli religii, z dnia 5 sierpnia 1957 r., Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 13, poz. 167.

⁴⁶ J. Doppke, *Katechizacja w Polsce*, s. 94.

⁴⁷ Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 9, poz. 121.

⁴⁸ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej*, s. 226.

⁴⁹ Np. ks. W. Zaleskiego z Rokitna Wlk., absolwenta UJ; AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8669, Zakonni nauczyciele religii..., 1958-1959, ks. W. Zalewski, *Odwołanie do Ministra Oświaty*, Rokitno Wielkopolskie, dnia 8 października 1958 r., k. 177.

⁵⁰ Np. s. H. Bochenek była absolwentką UJ; AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, Zakonni nauczyciele religii..., *Pismo s. H. Bochenek ze Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego do Ministra Oświaty*, z dnia 9 września 1958 r., k. 132.

⁵¹ Instrukcja Ministerstwa Oświaty z dnia 12 maja 1958 r. w sprawie zatrudnienia w roku szkolnym 1958/59 nauczycieli nie posiadających przepisanych kwalifikacji, Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 8, poz. 103; Zarządzenie Ministra Oświaty dnia 7 grudnia 1956 r. w sprawie udziału nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych w posiedzeniach rad pedagogicznych,

Postulaty całkowitej eliminacji zakonników z szkolnej katechezы pojawiły się w Urzędzie do Spraw Wyznań wraz z końcem lipca 1958 r.⁵² Niepokojące zapowiedzi przynosiły również odbywające się w tym okresie obrady Komisji Wspólnej⁵³. Ostatecznie, kres pracy zakonników w ramach systemu oświaty i wychowania położyło, wspomniane już wcześniej, zarządzenie ministra oświaty z dnia 4 sierpnia 1958 r. w sprawie nauczycieli religii⁵⁴. Paragraf 1 tego zarządzenia określał wyraźnie, że nauczycielami religii w szkołach państwowych nie mogą być osoby przynależne do zgromadzeń zakonnych. Paragraf 2 i ostatni, informował, że zarządzenie wchodzi w życie z dnia 1 września 1958 r. Jednocześnie traciły moc wszelkie przepisy sprzeczne z tym zarządzeniem.

Analizowany akt normatywny stanowił wyraźną, bezpośrednią i rażącą dyskryminację osób zakonnych. Był sprzeczny z zasadami Konstytucji PRL⁵⁵, która gwarantowała obywatelom równość praw we wszystkich dziedzinach życia (art. 69). Ponadto nie obowiązywały w PRL jakiegokolwiek przepisy, które upoważniałyby ministra oświaty do pozbawienia obywateli praw tylko dlatego, że są osobami zakonnymi⁵⁶.

Zarządzenie z dnia 4 sierpnia 1958 r. sankcjonujące dyskryminację zakonników, nie powołując się na żadną podstawę prawną, godziło również w art. 4 Konstytucji PRL, który stać miał na straży zasady, że wszystkie organy władzy i administracji państwowej były zobowiązane swoje działanie prowadzić w oparciu o obowiązujące przepisy

Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 16, poz. 155; *Okólnik nr 32 Ministra Oświaty z dnia 11 grudnia 1956 r. w sprawie wykonania zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 8 grudnia 1956 r. o nauczaniu religii*, Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 16, poz. 157.

⁵² AAN, UdSW, sygn. 74/34, *Notatka z dnia 28 lipca 1958 r. Sprawa nauczania religii w szkole*, k. 1.

⁵³ H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944-1961)*, Białystok 1997, s. 222.

⁵⁴ *Zarządzenie Ministra Oświaty w sprawie nauczycieli religii*, Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 9, poz. 121. W dniu 4 sierpnia 1958 r. wydany został okólnik ministra oświaty w sprawie przestrzegania zasad świeckości szkoły. Do naruszeń zasady świeckości szkoły nie zaliczono w tym czasie nauki religii; *Okólnik nr 26 z dnia 4 sierpnia 1958 r. w sprawie przestrzegania zasad świeckości szkoły*, Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 9, poz. 123.

⁵⁵ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy dnia 22 lipca 1952 r., Dz. U. Nr 33, poz. 232.

⁵⁶ J. Doppke, *Katechizacja w Polsce*, s. 94.

prawne. Zarzut braku podstaw prawnych i sprzeczności zarządzenia z Konstytucją postawił m.in. bp Z. Choromański w piśmie do władz państwowych⁵⁷. Sekretarz Episkopatu Polski, podkreślając jawną dyskryminację zakonników w przepisach prawa oświatowego perswadował: „przez zarządzenie ministra oświaty z dnia 4.VIII. 58 r. został zdyskwalifikowany cały stan zakonny”. Tłumaczył, że w przypadku ewentualnych nadużyć ze strony katechetów, które mogłyby być powodem zwolnień konkretnych pracowników, a nie dyskryminacją całej grupy, Kościół postępował zawsze w ten sposób, że cofał misję kanoniczną indywidualnemu katechecie. Tymczasem ministerstwo oświaty swoim zarządzeniem wprowadzać miało niedopuszczalną zasadę odpowiedzialności zbiorowej. Ks. bp Z. Choromański wykazał błąd w rozumowaniu J. Sztachelskiego, dowodzącego nieskutecznie, że odmawianie prawa do pracy katechetom zakonnym, nie polegało na wprowadzaniu nowych, nieznanych dotąd przepisów. Minister próbował bowiem uzasadnić, że zarządzenie z dnia 4 sierpnia 1958 r. było kontynuacją – z tymże egzekwowaną – przepisów przedwojennych. Według bp. Z. Choromańskiego, przywołane przez J. Sztachelskiego zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 10 grudnia 1925 r. oraz rozporządzenie z dnia 27 grudnia 1927 r. i komentarz bp. S. Łukomskiego do konkordatu z 1925 r., wyrwane zostały z kontekstu historycznego, a także całości przepisów prawa oświatowego okresu międzywojennego. W rezultacie, prawodawstwo przedwojenne nie tylko nie odmawiało zakonnikom prawa do pracy katechetycznej, ale nawet wskazywać ich miało jako jedną z grup, do której odnosiły się przepisy prawa oświatowego, traktujące o nauczycielach religii⁵⁸.

Kuratoria tymczasem bardzo rygorystycznie przestrzegały ministerialnego zarządzenia pozbawiającego zakonników pracy. Zwalniano też katechetki świeckie, o ile zachodziło podejrzenie, że mogły należeć

⁵⁷ Z. Choromański, *Pismo do ministra J. Sztachelskiego*, Warszawa, dnia 8 września 1958 r., cyt. za: H. Konopka, *17 lat nauczania religii*, s. 181-184.

⁵⁸ Zob. rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 24 grudnia 1937 r. o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli religii rzymskokatolickiej w szkołach powszechnych, Dz. U. RP z 1938 r. Nr 4, poz. 26.

do zgromadzeń bezhabitowych⁵⁹. Katechetom zakonnym odmawiano pracy nawet w szkołach dla dzieci upośledzonych, czy w zakładach zamkniętych dla zakaźnie chorych, choć obecność zakonników w tych miejscach miała niezwykle ważne znaczenie dla dobra duchowego podopiecznych⁶⁰, jak np. praca katechetyczna s. Bogumiły Żukowskiej wśród dziewcząt chorych na gruźlicę, przebywających na leczeniu w Dziekanowie Leśnym⁶¹, czy ks. Edwarda Żydka z parafii misjonarzy oblatów z Gorzowa Wlk., uczącego religii w szkole specjalnej⁶².

Na mocy omawianego zarządzenia odsuwano od pracy zakonników i zakonnice powszechnie w swoich środowiskach znanych i cenionych, jak np. s. Jadwigę Czerwińską, pracującą w szkołach w Ostródzie, której zwolnienie wywołało duży niepokój wśród darzącej ją szacunkiem lokalnej społeczności⁶³. Nawet zakonnicy postrzegani jako spolegliwi i lojalni wobec władz komunistycznych, spotykali się, choć nie zawsze⁶⁴ z odmową prawa do pracy katechetycznej⁶⁵. Nie inaczej było w sytuacji zakonników deklarujących swoje pożądanie w obowiązującym ustroju pochodzenie społeczne, jak np. ks. Czesław Meres, któremu odmówiono pracy w szkołach podstawowych w Szczytnej Śląskiej. Zakonnik skarżył się: „To potraktowanie jest niezasłużonym uwłaczaniem mojej rodziny. Ojciec jest wzorowym rolnikiem, kilkakrotnie odznaczonym dyplomami za wywiązywanie się z obowiązków dostaw nawet ponad plan. Brat odznaczony medalami za pracę agronoma w PGR”⁶⁶.

⁵⁹ J. Doppke, *Katechizacja w Polsce*, s. 95.

⁶⁰ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8669, I. Klimaszewski, kurator okręgu szkolnego w Warszawie, *Pismo do Ministra Oświaty*, Warszawa, dnia 17 kwietnia 1959, k. 184.

⁶¹ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8669, bp Z. Choromański, *Pismo do Ministra Oświaty*, Warszawa, dnia 25 lutego 1959, k. 180.

⁶² AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, ks. E. Żydek, *Pismo do Ministra Oświaty w sprawie wypowiedzenia stosunku służbowego*, z dnia 5 września 1958 r., k. 71.

⁶³ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, *Pismo wikariusza generalnego Kurii Biskupiej diecezji warmińskiej w Olsztynie do Ministra Oświaty*, Olsztyn, dnia 6 września 1958 r., k. 125.

⁶⁴ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, *Pismo Ministra Oświaty do KOS w Poznaniu*, z dnia 11 września 1958 r., k. 100.

⁶⁵ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8669, *Pismo Komitetu Rodzicielskiego Szkoły Podstawowej Nr 2 w Twardogórze do Ministra Oświaty*, Twardogóra, dnia 19 grudnia 1958, k. 87.

⁶⁶ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8669, ks. Cz. Meres, *Pismo do Ministra Oświaty*, Szczytna Śląska, dnia 30 października 1958, k. 102.

Dnia 6 sierpnia 1958 r. wydany został przez dyrektora departamentu ministerstwa oświaty, W. Iwanowskiego, okólnik w sprawie zmian w stosunkach służbowych nauczycieli⁶⁷. W okólniku ministerstwo nakazywało wypowiedzenie umowy o pracę, którą zawarto z nauczycielami religii, przynależącymi do zgromadzeń zakonnych (zarówno habitowych, jak i bezhabitowych, a także księżmi zakonnikami) na rok szkolny 1958/59 lub na czas nieokreślony, z zachowaniem trzymiesięcznego okresu wypowiedzenia. Wymienieni nauczyciele od 1 września 1958 r., zgodnie z zarządzeniem z dnia 4 sierpnia 1958 r., nie mieli prawa do prowadzenia lekcji religii w szkołach państwowych (pkt 1). Ustalone zostały również zasady zatrudnienia katechetów zakonnych na tzw. drodze wyjątku, za uprzednią zgodą ministerstwa oświaty, wydaną na wniosek kuratorium okręgu szkolnego (pkt 2).

Okólnik pozornie łagodził dotychczasowe zarządzenie, ale w praktyce stał się też przyczyną kolejnej dyskryminacji. O ile – choć z oporem i nie powszechnie – udzielano zgody w drodze wyjątku na zatrudnianie księży zakonnych⁶⁸, zezwolenia takie nie obejmowały już sióstr zakonnych (chyba że posiadały mianowanie⁶⁹). Sprawę tłumaczył wicedyrektor Gabinetu Ministra Oświaty, Aleksander Merker: „w przypadku sióstr zakonnych Ministerstwo Oświaty nie znajduje podstaw do udzielenia zezwolenia na zatrudnienie w drodze wyjątku jako nauczycielek religii”⁷⁰. Z taką odpowiedzią spotykały się liczne prośby o zatrudnienie sióstr zakonnych, kierowane do kuratoriów okręgów szkolnych i ministerstwa oświaty⁷¹.

Po usunięciu religii ze szkół na podstawie ustawy z dnia 15 lipca 1961 r., zgromadzenia zakonne, jak i poszczególni zakonnicy, wykluczeni zostali przez prawo oświatowe nawet z pozaszkolnego naucza-

⁶⁷ Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 9, poz. 124.

⁶⁸ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, A. Merker, *Pismo do Kurii Diecezjalnej w Opolu*, z dnia 22 X 1958 r., k. 26.

⁶⁹ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, *Pismo Ministerstwa Oświaty do KOS w Łodzi*, z dnia 12 IX 1958 r., k. 7.

⁷⁰ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, A. Merker, *Pismo do Obywatela W. Koszowskiego, przewodniczącego Komitetu Rodzicielskiego Szkoły Podstawowej nr 3 w Słupsku*, Warszawa, dnia 12 września 1958 r., k. 165.

⁷¹ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, A. Merker, *Pismo do s. H. Frydrych*, Warszawa, dnia 27 września 1958 r., k. 252.

nia religii, co świadczyło o wyjątkowo złej woli władz państwowych wobec tej grupy. Minister Oświaty, bez właściwej konsultacji na forum Komisji Wspólnej Rządu i Episkopatu Polski, dnia 19 sierpnia 1961 r. wydał zarządzenie poddające nadzorowi państwa nauczanie religii prowadzone w punktach katechetycznych⁷². Dnia 21 listopada 1961 r. pojawiła się instrukcja Ministra Oświaty dotycząca trybu realizacji tego zarządzenia⁷³. Zarówno zarządzenie, jak i instrukcja wprowadzały cały szereg ograniczeń w zakresie nauki religii w punktach katechetycznych, szczególnie godząc w zakonników. Zgodnie z zarządzeniem z dnia 19 sierpnia 1961 r., punkty katechetyczne mogły być tworzone jedynie w kościołach, kaplicach publicznych lub innych pomieszczeniach parafialnych, nie wymieniono jednak domów zakonnych (§ 3 ust. 1-2). W instrukcji ministerstwa oświaty z listopada 1961 r., choć zezwolono dodatkowo na organizację punktów katechetycznych w pomieszczeniach prywatnych (§ 2 ust. 1), jednakże nadal utrzymano zakaz wykorzystania na cele katechetyczne pomieszczeń zakonnych (§ 2 ust. 2).

Zajęcia katechetyczne mogły być prowadzone jedynie przez duchownych niebędących zakonnikami, którzy otrzymali stosowne zezwolenie inspektoratu oświaty, a w uzasadnionych przypadkach przez osoby świeckie legitymujące się również stosownym zezwoleniem. Przepisy zarządzenia nie przewidywały zatem, a nawet zabraniały nauczania religii w punktach katechetycznych przez osoby zakonne oraz w należących do nich pomieszczeniach. W szczególnych przypadkach – za zgodą kuratora oświaty – zajęcia mogli prowadzić zakonnicy pełniący funkcję administratorów parafii (§ 8). Kuratoria okręgów szkolnych miały obowiązek ewidencjonowania zakonników pracujących nielegalnie w pozaszkolnej katechezie⁷⁴. Jednak zgroma-

⁷² Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 10, poz. 124.

⁷³ *Instrukcja Ministra Oświaty z dnia 21 listopada 1961 r. dotycząca trybu realizacji zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 19 sierpnia 1961 r. w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych*, Dz. Urz. Min. Ośw. Nr 13, poz. 177.

⁷⁴ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8666, Działalność, organizacja, stan liczbowy punktów katechetycznych – sprawozdania Kuratoriów Okręgów Szkolnych z lat 1961-1962, *Pismo Ministerstwa Oświaty w sprawie punktów katechetycznych*, Warszawa, dnia 16 października 1961 r. (tajne), k. 1.

dzenia zakonne często nie stosowały się do tych wytycznych i – mimo zakazów – w katechizacji pozaszkolnej odgrywały na tyle znaczącą rolę⁷⁵, że ministerstwo oświaty musiało apelować o przeciwstawianie się prowadzeniu punktów katechetycznych przez zakonników⁷⁶.

SKUTKI DISKRYMINACJI KATECHETÓW ZAKONNYCH

Dyskryminacja katechetów zakonnych wywołała falę protestów. Interwencję na najwyższym szczeblu podejmował w tej sprawie ks. prymas S. Wyszyński⁷⁷. Bp Z. Choromański, w imieniu Episkopatu Polski, kierował pisma protestacyjne do władz państwowych, stając w obronie praw zakonników do nauczania religii⁷⁸. Odwołania i apele o zezwolenie na zatrudnienie zakonników słały również kurie biskupie⁷⁹ oraz przedstawiciele wszystkich szczebli struktur kościelnych⁸⁰.

Protestowali sami zakonnicy: indywidualnie, przez władze poszczególnych rodzin zakonnych, a także wspólnie – przez swoją reprezentację w postaci konferencji wyższych przełożonych zgromadzeń zakonnych. W piśmie protestacyjnym konsulty konferencji wyższych przełożonych żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce⁸¹, siostry zakonne zwracały się wprost do Rady Państwa: „Siostry katechetki stały się obywatelkami innej, niższej kategorii, a to jest nie do pomyślenia w praworządnym i demokratycznym państwie. Rozporządzeniem tym zostały pogwałco-

⁷⁵ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8666, *Kuratorium Okręgu Szkolnego w Łodzi do dyrektora Departamentu Szkół Ogólnokształcących Ministerstwa Oświaty z dnia 19 października 1961 r.*, k. 44-46.

⁷⁶ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8666, *Stan punktów katechetycznych z dnia 30 września 1961 r.*, k. 3-5.

⁷⁷ P. Raina, *Stefan Kardynał Wyszyński*, s. 190.

⁷⁸ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, J. Sztachelski, *Pismo do ks. bp. Z. Choromańskiego, sekretarza Episkopatu*, Warszawa, dnia 5 września 1958 r., (odpis), k. 114-118.

⁷⁹ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, bp F. Jop, *Pismo do KOS Opolskiego*, z dnia 8 IX 1958 r., k. 29-31.

⁸⁰ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8668, *Sprawozdanie z realizacji zarządzeń Ministra Oświaty w woj. koszalińskim*, wrzesień 1958 r., k. 57.

⁸¹ AIP, S. Wyszyński, *Przemówienia do zakonnic*, t. 1, 1956-1960, *Do Matek Konsulterek i Sióstr Referentek Diecezjalnych*, Warszawa, dnia 22 sierpnia 1958 r., s. 128 (mps, tekst nieautoryzowany).

ne prawa zawodowe siostr katechetek, które posiadają wszystkie kwalifikacje przewidziane dla świeckich nauczycieli i podlegają ogólnym przepisom prawnym”. Siostry odwoływały się do elementarnej poczucia sprawiedliwości i praworządności, a także przypominały swój dotychczasowy wkład w życie społeczne Ojczyzny⁸².

Osoby zakonne skarżyły się, że państwo zamyka je w getcie⁸³. Zakonnicy po wielokrotnych, ustnych i pisemnych prośbach kierowanych do władz lokalnych, wobec bezskuteczności swoich działań, a nawet nie otrzymując żadnej odpowiedzi, co było również lekceważeniem ich praw obywatelskich gwarantowanych Konstytucją PRL (art. 73)⁸⁴, zwracali się bezpośrednio do ministerstwa oświaty⁸⁵. Dokumentacja archiwalna ministerstwa przechowuje teczki bogate w materiały, takie jak odwołania i zażalenia osób zakonnych z różnych stron kraju⁸⁶. Przykładowo, s. Olga Muż z Wałcza pisała: „dotychczasową pracą i postępowaniem nie dałam powodów do takiej dyskryminacji. Jest to tym dziwniejsze, że czyta się wszędzie w prasie, iż narody w krajach ludowych walczą z wszelką dyskryminacją na świecie”⁸⁷. S. Janina Pietkiewicz z kolei wspominała, że pracy odmówiono jej tylko podczas okupacji niemieckiej oraz za rządów wcześniejszej ekipy w roku szkol-

⁸² AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, *Pismo Żeńskich Zgromadzeń w Polsce do Rady Państwa w sprawie nauczania w szkołach religii przez osoby zakonne*, z dnia 29 sierpnia 1958 r., k. 38-39.

⁸³ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8668, F. Herok, kurator Okręgu Szkolnego, *Informacja o realizacji zarządzeń Ministra Oświaty dot. religii w województwie katowickim*, Katowice, dnia 5 września 1958 r., k. 13.

⁸⁴ Art. 73 ust. 1: Obywatele mają prawo zwracania się do wszystkich organów państwa ze skargami i zażaleniami; ust. 2: Skargi i zażalenia obywateli powinny być rozpatrywane i załatwiane szybko i sprawiedliwie. Winni przewleknięcia albo przejawiający bezduszny i biurokratyczny stosunek do skarg i zażeń obywateli pociągani będą do odpowiedzialności.

⁸⁵ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, ss. Z. Misiówna i N. Kmieciak, *Pismo do Ministra Oświaty*, Gdańsk, dnia 14 września 1958 r., k. 192; s. S. Iwatów, *Pismo do Ministra Oświaty*, Świdwin, dnia 14 września 1958 r., k. 229.

⁸⁶ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, s. K. Stasiów, *Pismo do Ministra Oświaty*, z dnia 24 sierpnia 1958 r., k. 34; s. H. Niepsuj, *Pismo do Departamentu Szkół Podstawowych Ministerstwa Oświaty*, Chełm, dnia 8 września 1958 r., k. 172; s. Otylia Winkowska, *Pismo do Ministra Oświaty dot. nauczania religii w szkole*, z dnia 5 września 1958 r., k. 73.

⁸⁷ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, s. O. Muż, *Pismo do Ministerstwa Oświaty w W-wie*, z dnia 30 sierpnia 1958 r., k. 35-36.

nym 1955/56⁸⁸. Na podobieństwo postępowania władz PRL do metod stosowanych przez okupantów, wskazywała w swoim odwołaniu również s. Franciszka Nita z Bielsko-Białej⁸⁹. Niezwykle emocjonalny protest przesłała s. Leona Barbadyn, z Koczały (woj. koszalińskie): „Panie Ministrze! Mnie się nie chce wierzyć, aby naprawdę taki dekret mógł być wydany, który by mnie tak dyskryminował (...). To naprawdę, ja zakonnica z ludu pochodząca i dla ludu pracująca, według usilnego domagania się ludu, mam być lub jestem wrogiem ludu? (...) Jakież prawo mówi w Polsce Ludowej, że siostra zakonna nie może uczyć? Może Pan Minister mi wskaże, bo ja znam Konstytucję, która mówi, że zapewnia mi wolność wyznania i nauczania. (...) Nie słyszałam, aby miała być zmieniona w Polsce Konstytucja. (...) Pozbawienie mnie prawa nauczania i wstępu do szkoły czyni mnie jak trędowatą, więcę dyskryminuje”⁹⁰.

Ks. Zygmunt Wall skierował zażalenie do I sekretarza KC PZPR W. Gomułki⁹¹. Pomimo odwołania się do tak wysokiej instancji i deklarowanego zaangażowania w budowę Polski Ludowej, prośba zakonnika została załatwiona odmownie, co uzasadnione zostało tym, że udzielenie zezwolenia stworzyłoby niebezpieczny precedens⁹². Zdarza-

⁸⁸ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, s. J. Pietkiewicz, *Pismo do Ministra Oświaty*, z dnia 1 września 1958 r., k. 16-17.

⁸⁹ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, s. N. Frankowska, *Pismo do Ministra Oświaty*, Bielsko-Biała, dnia 10 września 1958 r., k. 246.

⁹⁰ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, s. L. Barbadyn, *Odwołanie do Ministra Oświaty*, z dnia 7 września 1958 r., k. 97.

⁹¹ „Z okazji 40 rocznicy powstania Komunistycznej Partii Polski zasylam gratulacje obywatelskie dla całej Polskiej Partii Robotniczej na ręce Wasze, jako przedstawicielowi naszej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Przy tej okazji pragnę poprosić Obywatela Gomułkę o łaskę, którą wiem, że może mi tego udzielić. (...) Władze powiatowe odmówiły mi podpisania umowy o nauczanie religii w szkole (...). Mam staruszkę matkę moją na utrzymaniu, pozbawiony pracy w szkole nie wiem jak przyjąć własnej matce z pomocą. (...) Myślę, że jako żołnierz polski, który pierwszy walczył o naszą Polskę Ludową nie powinien być odrzucany za nawias życia obywatelskiego”. AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8669, ks. Z. Wall, *Pismo do I Sekretarza PZPR, W. Gomułki*, Twardogóra, dnia 17 grudnia 1958, k. 241.

⁹² AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8669, *Pismo kuratora Okręgu Szkolnego we Wrocławiu do Ministerstwa Oświaty*, Wrocław, dnia 19 lutego 1959, k. 237.

ły się przypadki interwencji poselskich w sprawie zwolnionych z pracy zakonników⁹³.

Przeciwko odwołaniu zakonników protestowali również w sposób zorganizowany rodzice dzieci szkolnych⁹⁴. Podczas wizyt w ministerstwie oraz w pismach odwoławczych żalili się: „Rozporządzenie Pana Ministra z 4-go sierpnia br. wyrządziło nam rodzicom (...) dotkliwą krzywdę, bo pozbawiło nasze dzieci nauki religii. Rozporządzenie to jest nie tylko niesprawiedliwą dyskryminacją części kleru katolickiego, ale także wyraźnym aktem nietolerancji Przedstawiciela Władzy Ludowej wobec nas wierzących obywateli”⁹⁵. Z kolei przedstawiciele rodziców z Obrzy, za pośrednictwem redakcji audycji radiowej Fala’56, z nieukrywaniem oburzeniem domagali się interwencji, po pozbawieniu ich dzieci lekcji religii na skutek zwolnienia z pracy katechety zakonnego: „ogromna większość z nas ma poza sobą 13 lat uczciwej pracy w Polsce Ludowej, z których wielu podczas ostatniej wojny walczyło na wszystkich frontach o wyzwolenie od Kutna, Łowicza poprzez Lenino, Narwik, Falaise i Monte Casino odznaczeni odznaczeniami polskimi i alianckimi. Dlatego wydaje się nam, że jesteśmy pełnowartościowymi obywatelami, którym należy się od władz na pisma odpowiedź”⁹⁶.

Protesty jednak nie przynosiły spodziewanych przez stronę kościelną efektów⁹⁷. Pozwolenie na nauczanie religii otrzymało jedynie ponad 100 zakonników, głównie na Ziemiach Zachodnich i Północnych⁹⁸.

Skutkiem usunięcia zakonników ze szkół były braki kadrowe, które zdeorganizowały lekcje religii, doprowadzając również do ich likwi-

⁹³ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8669, S. Kisielewski, poseł na Sejm PRL, *Pismo do Ministra Oświaty*, Kraków, dnia 22 grudnia 1958, k. 125.

⁹⁴ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8669, *Pismo Komitetu Rodzicielskiego Szkoły Podstawowej Nr 2 w Twardogórze do Ministra Oświaty*, Twardogóra, dnia 19 grudnia 1958, k. 87.

⁹⁵ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, *Pismo Szkolnego Komitetu Rodzicielskiego w Strzyżnie do Ministra Oświaty w sprawie nauki religii*, Kluczewo, dnia 11 września 1958 r., k. 191.

⁹⁶ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8669, *Przedstawicielstwo Rodziców, Pismo do Fala 56, Obrza*, dnia 20 stycznia 1958, k. 148.

⁹⁷ AIP, S. Wyszyński, *Przemówienia do zakonnic*, t. 1, 1956-1960, *Do Matek Konsulterek i Sióstr Referentek Diecezjalnych*, Warszawa, dnia 22 sierpnia 1958 r., s. 127 (mps, tekst nieautoryzowany, b. sygn.).

⁹⁸ D. Zamiatała, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych*, t. 2, s. 89.

dacji w wielu szkołach⁹⁹, o czym z niepokojem alarmowały nawet władze oświatowe, obawiając się podejrzeń ze strony społeczeństwa o swoisty zamach na szkolne nauczanie religii. Przykładowo, z Kuratorium Okręgu Szkolnego w Łodzi, napływały skargi do ministerstwa, że księża diecezjalni, idąc najprawdopodobniej za sugestiami Episkopatu, nie obsadzali miejsc po katechetach zakonnych, co w praktyce eliminowało szkolną katechizację, wywołując przy tym napięcia społeczne, objawiające się masowymi wystąpieniami i delegacjami rodziców dzieci szkolnych. Według kuratora łódzkiego, takie zajścia mogły być celowo inspirowane przez samych zwolnionych z pracy zakonników¹⁰⁰.

Skutek odsunięcia zakonników od katechezy to również pozbawienie ich części środków utrzymania, co w warunkach antyzakonnej polityki państwa, było kolejnym krokiem w uszczuplaniu ich bazy ekonomicznej¹⁰¹. Ponadto, na żeńskie i męskie zgromadzenia zakonne angażujące się w – nielegalną z punktu widzenia obowiązujących przepisów oświatowych – katechizację pozaszkolną¹⁰², nakładano kary, których jednak często nie egzekwowano¹⁰³.

Podsumowując można stwierdzić, że w okresie gomułkowskiego czternastolecia, katecheci z żeńskich i męskich zgromadzeń zakonnych, dyskryminowani przepisami prawa oświatowego, pomimo nierównej walki z władzami państwowymi dążącymi do absolutnego zmonopolizowania edukacji i wychowania, odnieśli zwycięstwo, prowadząc

⁹⁹ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8669, ks. A. Cichoń, dziekan sycowski, *Pismo do Ministerstwa Oświaty*, Twardogóra, dnia 24 listopada 1958, k. 104-105.

¹⁰⁰ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8668, *Pismo z Kuratorium Okręgu Szkolnego w Łodzi do Ministerstwa Oświaty z dnia 11 września 1958 r.*, k. 1-3.

¹⁰¹ AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8667, ss. Z. Książak, R. Celarska, *Pismo do Ministra Oświaty*, z dnia 2 września 1958 r., k. 69.

¹⁰² AAN, M.Ośw., GMWP, sygn. 8666, Działalność, organizacja, stan liczbowy punktów katechetycznych – sprawozdania Kuratoriów Okręgów Szkolnych w l. 1961-1962, *Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego w Łodzi do dyrektora Departamentu Szkół Ogólnokształcących Ministerstwa Oświaty*, dnia 19 października 1961 r., k. 44-46.

¹⁰³ D. Zamiatąła, *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych*, t. 2, s. 88-95. Np. w 1962 r. na dwie katechetki przynależące do zgromadzenia ss. służebniczek śląskich nałożono kary grzywny po 1500 zł za nauczanie religii. Kary nie zostały zapłacone. Archiwum Prowincjalne Służebniczek Katowice, sygn. s. C. Zarząd Prowincji VI Sekretariat Prymasa Polski VI Wydział Spraw Zakonnych, l. Korespondencja (ogólnie) od 1972-1985, *Ankieta za lata 1949-1984*, b. p.

z powodzeniem – mimo szykan i represji – pozaszkolne nauczanie religii.

BIBLIOGRAFIA

- Doppke J., *Katechizacja w Polsce 1945-1990*, Pelplin 1998.
- Godlewski J.F., *Kościół rzymskokatolicki w Polsce wobec sekularyzacji życia publicznego*, Warszawa 1978.
- Kaczmarek E., *Dlaczego przeszkadzały? Polityka władz partyjnych i rządowych wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce w latach 1945-1956*, Warszawa 2007.
- Konopka H., *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów*, Białystok 1998.
- Konopka H., *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944-1961)*, Białystok 1997.
- Kościół i religijność Polaków 1945-1999*, red. W. Zdaniewicz, Warszawa 2000.
- Kowalczyk J., *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską 1993-1998*, Płock 2013.
- Krukowski J., *Represyjność prawa polskiego w zastosowaniu do Kościoła katolickiego w latach 1944-1956*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1999, t. 9.
- Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945-2000*, t. 1, Marki 2003.
- Mezglewski A., *Ograniczanie przez władze państwowe działalności szkolnictwa wyznaniowego w latach 1948-1964 jako przejaw instrumentalizacji prawa na poziomach jego stanowienia i stosowania*, w: *Prawo i polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Materiały II Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 26-28 października 2004)*, red. A. Mezglewski, P. Stanisławski, M. Ordon, Lublin 2005.
- Mezglewski A., *Polski model edukacji religijnej w szkołach publicznych*, Lublin 2009.
- Mezglewski A., *Prawne i faktyczne formy dyskryminacji zgromadzeń zakonnych w okresie PRL w dziedzinie oświaty*, w: *Zakony żeńskie w PRL. Prawo instrumentem walki władz komunistycznych z Kościołem i zakonami w Polsce*, red. A. Mirek, Lublin 2009.
- Mezglewski A., *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944-80*, Lublin 2004.
- Mezglewski A., Misztal H., Stanisławski P., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011.

- Ordon M., *Prawo o stowarzyszeniach jako instrument represji wobec zgromadzeń zakonnych w okresie Polski Ludowej*, w: *Zakony żeńskie w PRL. Prawo instrumentem walki władz komunistycznych z Kościołem i zakonami w Polsce*, red. A. Mirek, Lublin 2009.
- Raina P., *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-59*, t. 1, Poznań 1994.
- Raina P., *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski*, t. 3, Londyn 1988.
- Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944-1989*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2004.
- Walencik D., *Nieruchomości Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-2012. Regulacje prawne – nacjonalizacja – rewindykacja*, Katowice 2013.
- Zamiatała D., *Zakony męskie w polityce władz komunistycznych w Polsce w latach 1945-1989*, t. 2, Warszawa 2012.

THE DISCRIMINATION RELIGIOUS CATECHIST
IN THE EDUCATIONAL LAW DURING THE REIGN
OF WLADYSŁAW GOMULKA (1956-1970)

Summary

Although the discrimination catechists belonging to male and female religious congregations had been presenting in administrative practice of the educational authorities in the first postwar decade, it was legitimized by the law of the educational during the reign of Wladyslaw Gomulka.

The religious catechists (whose work with children and adolescents was treated by the Communists as a serious obstacle to the *laicization* of the school system and education) have been directed above all two legislative acts issued by the Ministry of Education:

- a) the ordinance dated August 4, 1958 concerning the teachers of religion – it deprived the religious possibility of working catechetical work in the school;
- b) and the ordinance dated August 19, 1961 concerning the conducting catechetical centers – it has become the legal basis for retraction religious congregations from extracurricular teaching of religion.

Though intentionally discriminatory action deprived the consecrated persons rights of teaching religious in school, however were unable to completely eliminate nuns and monks from catechesis, which – from the point of view of educational law – was conducted illegally in catechetical centers.

Tłumaczenie: Joanna Kurczab

Key words: discrimination, religious/consecrated persons, education law, educational policy, catechesis, laicization

Słowa kluczowe: dyskryminacja, zakonnicy, prawo oświatowe, polityka oświatowa, katecheza, laicyzacja